

Verslag Inspiratiesessie Eetbare natuurlandschappen 13 januari 2015

Verslag inspiratiesessie 'eetbare natuurlandschappen' 13 januari 2015

Deze inspiratiesessie is onderdeel van het project Eetbare Leefomgeving, waar diverse partijen de handen ineen slaan voor innovatieve initiatieven op het gebied van voedselproductie in de provincie Flevoland en draagt zodoende bij aan de realisering van een meer groene, duurzame economie. Het project is mede mogelijk door het kennisprogramma Duurzaam Door.

Toelichting project 'Eetbare leefomgeving'

Door Dinand Ekkel, lector Groene en Vitale Stad, CAH Almere

Dinand Ekkel is projectleider van het project 'Eetbare leefomgeving'. Flevoland is een echte natuur- en voedingsprovincie. Dikwijls is er echter sprake van gescheiden werelden waarbij initiatieven en intiatiefnemers vanuit de landbouw, natuur en het stedelijk gebied meer langs elkaar dan met elkaar werken. Juist met betrekking tot het thema voedsel blijken volop kansen tot samenwerking en een integrale aanpak mogelijk. Of het nu om een voedselbos, pluknatuur of schoolfruitbomen gaat. Dinand licht toe dat deze Inspiratiesessie hiertoe de aftrap kan vormen. Het project is mede mogelijk door het kennisprogramma Duurzaam Door. Samenwerkende partners zijn: CAH Almere, Natuur- en Milieufederatie Flevoland, IVN-Flevoland, Landschapsbeheer Flevoland en de adviesbureau's DWEL/Embergy.

Toelichting starten Community of Practice

Door Vera Dam, directeur Natuur- en Milieufederatie Flevoland

Vera Dam is binnen het project trekker van het opzetten van een lerend netwerk rond 'eetbare natuurlandschappen'. Zij licht toe dat we gedurende deze eerste inspiratiesessie op zoek gaan naar de kracht van de diverse initiatieven en naar de leemten in kennis. Op basis daarvan zal na deze bijeenkomst een leernetwerk starten in de vorm van een Community of Practice. Tijdens een Community of Practice gaan we met de vandaag opgehaalde leervragen en kennisleemten aan de slag gaan samen met praktijkvoorbeelden.

Een Community of Practice is een groep mensen die een gemeenschappelijk belang of passie deelt. In dit geval is dat de passie voor eetbare natuur, voedselbossen en lokale voedselproductie. Samen leren en ontwikkelen in een CoP is een middel om slimmer, sneller, voordeliger en beter te kunnen werken. Een CoP biedt een open en experimentele leeromgeving. Vooraf is niet bekend waar je uitkomt. Voortborduren op bestaande kennis en deze toepasbaar maken in de eigen situatie staat centraal. Door vrije uitwisseling van kennis,

Verslag Inspiratiesessie Eetbare natuurlandschappen 13 januari 2015

inzichten en ervaringen leert en ontwikkelt een 'groen' professional samen met anderen al doende nieuwe manieren om met problemen en uitdagingen om te gaan. Tot zover de theorie, vandaag gaan we kennisvragen verzamelen waar het leernetwerk mee aan de slag kan gaan.

Waar gaat het over bij eetbare natuurlandschappen

Toelichting theorie door Fransjan de Waard (DWEL)

Fransjan de Waard van De Waard Eetbaar Landschap is als landbouwkundig ingenieur al jarenlang aan het pionieren in duurzaam landgebruik. In de jaren 80 maakte hij in Spanje kennis met de permacultuur. Hij schreef daar het standaardwerk 'Tuinen van Overvloed' over. Hij introduceerde in Nederland de term 'voedselbossen' onder meer vanuit zijn achtergrond in de tropische bosbouw en ziet hij als een van de grotere uitdagingen in de voedseltransitie. Vanuit Zuid-Europa is deze agroforestry-beweging gestart. Naast een voedselbos, zie je ook toevoegen van natuurelementen aan traditionele akkerbouw, zoals boomranden tussen akkers.

Fransjan licht het systeem van voedselproductie toe vanuit de principes van permacultuur. Een goed voorbeeld in Europa is te vinden in Devon in Zuid-Engeland (Food Forest Dartington). Er zijn verschillende lagen in de vorm van 7 etage's. Het voedselbos levert: noten, vruchten, kweepeer, mispels, Japanse sierkwee, meidoorn, bosaardbei, olijfwilg, els als bemester, smeerwortel heeft diepe penwortels (kan voedingsgewassen omhoog pompen, tevens als mulch-materiaal), Nepalese framboos (goed als bodembedekker), Nieuw-Zeelands vlas (als opbind-middel), meidoorn (voor jam), olijfwilg, paddestoelen op eikenstam met shi-take). De initiatiefnemer Martin Crawford heeft hier een inspirerend handboek over gemaakt met de titel 'Creating a forest garden: working with nature to grow edible crops'.

In Nederland is de Nederlandse variant van Devon te vinden in de vorm het voedselbos in Groesbeek. Belangrijk is dat je een voedselbos moet je gaan leren lezen, door uit te vinden welke soorten gedijen en oogst geven. Fransjan wil met via de deelname in dit project een visie op eetbare natuur in Flevoland verder brengen en desgewenst ook concreet aan de weg timmeren.

Waar draagt eetbare natuur aan bij?

Toelichting theorie duurzame gebiedsontwikkeling door Marc Buiten (Embergy)

Marc Buiten van Embergy was voorheen werkzaam bij het actieplatform Urgenda, als secretaris duurzame gebiedsontwikkeling. Zijn focus ligt op systeeminnovaties die kunnen

Verslag Inspiratiesessie Eetbare natuurlandschappen 13 januari 2015

bijdragen aan tot duurzame gebiedsontwikkeling, duurzaam landgebruik en circulaire economie. In Almere heeft hij systeeminnovaties verkend en de ervaringen zijn neergeslagen in de publicatie 'Crisis creëert ruimte'. Marc licht toe dat de wijze waarop we onze voedselproductie hebben georganiseerd tal van negatieve effecten geeft, zoals:

- people: overgewicht, obesitas (teveel vet, suiker, zout), scheiding stad, natuur, landbouw
- planet: enorme klimaatimpact, vermindering biodiversiteit, landbeslag en landdegradatie, vermesting/verzuring/verdroging, voedselverspilling
- prosperity: inkomensverdeling is voedselketen is scheef, voedselzekerheid is kwetsbaar en beperkt, kwaliteit en diversiteit is goed maar kan beter
- power: machtsconcentraties bij industrie en retail in Westerse landen (Monsanto, Dupont), handelsafspraken en regelgeving op maat voor industrie en retail, consumenten in de knel

Hij ziet oplossingen voor: anders consumeren, effectiever produceren, beter delen en verbinden. De accenten liggen dan op:

- anders consumeren: meer groenten, noten, zaden, bonen en fruit, minder dierlijke producten, minder verspillen
- effectiever produceren (niet efficiënter): meer natuur en betere benutting hulpbronnen, emissies en risico's vermijden en beperken
- beter delen en verbinden: kortere ketens (en transparant), eerlijke prijzen/handel,

Via 'eetbare natuurlandschappen' is het mogelijk om kantelingen in het voedselproductie-systeem aan te brengen. Je kunt denken aan voedselbossen, maar ook aan eetbare bostuinen, pluk-parken en natuurlandschappen. Elk initiatief kan aan een knopje te draaien, zodat kantelingen in het systeem mogelijk worden. Flevoland is bij uitstek een broedkamer hiervoor omdat het past bij de beweging Growing Green Cities die Almere richting de Floriade 2022 vormgeeft. Nu al zie je diverse initiatieven ontstaan.

Initiatieven in beeld en gelegd langs een meetlat

Presentatie van onderzoek naar Flevolandse initiatieven door Vera Dam

Binnen het project is een meetlat ontwikkeld waarin de dimensies worden benoemd waaraan een voedselbos of eetbare natuur een bijdrage aan kan leveren. Hierdoor ontstaat ook meer zicht op de kennis die reeds aanwezig is, maar ook op de leemte in kennis.

De waarden zijn ingedeeld naar 6 dimensies:

- *ecologie* (bijdrage aan biodiversiteit, een veerkrachtiger ecosysteem, klimaat –opslag CO2 en beter bestand tegen extreem weer)
- *voedselproductie* (bijdrage aan stimulering van de regionale economie, verbeteren voedselveiligheid door minder kans op mislukken oogst door plagen of extreem weer)
- *beheerswaarden* (bijdrage aan een goed gebiedsbeheer)

Verslag Inspiratiesessie Eetbare natuurlandschappen 13 januari 2015

- *sociaal* (bijdragen aan ontmoeting en stimulans voor burgerparticipatie)
- *beleving* (bijdrage aan educatie en recreatie)
- *gezondheid* (bijdrage aan algehele gezondheid door actief buiten bezig zijn, beschikbaarheid biologische groente en fruit, geneeskrachtige kruiden).

In Flevoland zijn diverse initiatieven bezig met eetbaren natuur en voedselbossen. Dit varieert van burgerinitiatieven rond wildplukken, initiatieven gericht op ontwikkeling van kleinschalige, binnenstedelijke voedselbossen (van 0,5 tot circa 10 hectare) naar zelfs grootschalige voedselbossen (meer dan 10 hectare). Een aantal initiatieven zijn inmiddels verkend en ook gescoord op de meetlat.

Voedselbos Ketelbroek nabij Groesbeek

Buiten Flevoland, in de provincie Gelderland, is het voedselbos Ketelbroek gelegen nabij Groesbeek van 2,4 hectare. Het betreft het oudste voedselbos van Nederland, en is thans 5 jaar oud. Bestaand landbouwgrond waarop intensieve maisteelt plaatsvond is omgevormd tot een voedselbos. De grond is in eigen bezit. Het betreft een particulier initiatief dat gefinancierd wordt vanuit een particulier budget. Het beheer van het voedselbos gebeurt in eigen beheer, maar wel ondersteunt door vrijwilligers. Het gebied is niet toegankelijk voor publiek. De prioriteit ligt bij de voedselproductie en de natuurontwikkeling. Om meer mensen het voedselbos te laten beleven zijn er rondleidingen en is er een moestuintje voor een lokale basisschool. Educatie wordt gegeven via cursussen over de principes van het

Verslag Inspiratiesessie Eetbare natuurlandschappen 13 januari 2015

voedselbos. Inkomsten worden verkregen door verkoop van voedselproducten aan een lokaal restaurant en het verzorgen van rondleidingen en cursussen.

Lessen

- Rekening houden met de karakteristieken van het gebied: waterhuishouding in het gebied, grondsoort(en), reliëf, wind, zon. Bij aanplanten rekening houden met deze factoren.
- Vrijwilligers werven via moderne communicatiekanalen zoals facebook (nu zelfs meer vrijwilligers dan nodig)
- Pioniersoorten gewoon laten groeien, deze soorten verdwijnen vanzelf naarmate het gebied verder ontwikkelt, hierdoor zijn beheers- en onderhoudskosten minimaal.
- Na 5 jaar al flinke oogsten, echter nog steeds onduidelijkheid omtrent uiteindelijke opbrengsten van het voedselbos.

Voedselbos Ketelbroek langs de meetlat :

- *ecologie* : ++
- *voedselproductie* : ++
- *beheerswaarden* : +
- *sociaal* : +/-
- *beleving* : +/-
- *gezondheid* : +

Voedselbos Landgoed Roggebotstaete

Op het Landgoed Roggebotstaete, nabij Dronten, wordt een voedselbos ontwikkeld van circa 15 hectare. Het budget is beperkt, waardoor de ontwikkeling nog niet is gestart. Een zoektocht naar partners en sponsors is gestart. Het landgoed biedt de grond aan en een partner kan ondersteunen bij het beheer van het voedselbos. Het Landgoed vindt het lastig om vrijwilligers te betrekken bij het beheer van het gebied, wat niet in de directe nabijheid ligt van een stad of dorp. Via het voedselbos is de ambitie om de biodiversiteit te versterken. Tevens wordt een verbinding gemaakt met educatieve en sociale functies. Hierbij kun je denken van zomerdiner's tot overnachtingen, van rauwe mannenweekenden tot teambuilding workshops. Van biologisch koken tot yogakampen en van vrijwilligersprojecten tot schooltrips. Roggebotstaete biedt iedereen de mogelijkheid om in een rustige omgeving te leren, te recreëren en zichzelf te ontwikkelen. Er zijn geen economische ambities, omdat vrij plukken het uitgangspunt is.

Lessen

- Weinig/geen ervaring met het opstellen van een projectvoorstel, hierdoor ook moeite met het werven van sponsors
- Moeite met het vinden van een partner die geen commerciële insteek heeft
- Moeilijk om mensen te betrekken bij het (beheer van het) gebied

Verslag Inspiratiesessie Eetbare natuurlandschappen 13 januari 2015

Voedselbos Landgoed Roggebotstaete langs de meetlat :

- *ecologie* : ++
- *voedselproductie* : +
- *beheerswaarden* : +
- *sociaal* : +
- *beleving* : ++
- *gezondheid* : +

Voedselbos Sieradenbuurt Almere

In de Sieradenbuurt in Almere (gelegen in Almere Buiten) is in 2014 en 2015 een voedselbos van 4 hectare aangelegd. Het voedselbos is ontworpen door bewoners zelf in een serie workshops die in 2014 door een extern bureau zijn begeleid (Innoplant) in samenwerking met de gemeente. Het bos is ontworpen op aan de hand van de principes van permacultuur, waarbij rekening is gehouden met de ligging en invloed vanuit de omgeving. Voor de ontwikkeling van het voedselbos is een financiële ondersteuning gegeven vanuit de gemeente. Het beheer wordt gedaan door bewoners. De educatieve functie is belangrijk bij de opzet, ontwikkeling en beheer van het voedselbos. Er zijn geen economische ambities bij de voedselproductie, omdat iedereen vrij mag plukken straks. Wageningen UR is door Innoplant betrokken bij dit initiatief door het te laten opnemen als casestudy in onderzoek naar weerbare landbouw.

Lessen

- Het vinden van een geschikte juridische vorm: bruikleen, erfpacht?
- Het voedselbos is een relatief nieuw concept, goede organisatie, doordachte initiatieven en een enthousiaste houding van initiatiefnemers is cruciaal om gemeente / landbezitters te overtuigen.
- Het is erg moeilijk om buurtbewoners te betrekken.

Voedselbos Sieradenbuurt langs de meetlat :

- *ecologie* : +
- *voedselproductie* : +
- *beheerswaarden* : +
- *sociaal* : ++
- *beleving* : ++
- *gezondheid* : +

Kansen voor kleinschalige projecten in Flevoland liggen bij:

Almere Poort en andere Almeerse stadsdelen

- Wijk in ontwikkeling. Gemakkelijk toegankelijk voor burgers, kan beheerd worden door bewoners.

Verslag Inspiratiesessie Eetbare natuurlandschappen 13 januari 2015

Emmelerhage, Emmeloord

- Wijk in ontwikkeling. Gemakkelijk toegankelijk voor burgers, kan beheerd worden door bewoners.

Sieradenbuurt, Almere

- In ontwikkeling
- Wordt beheerd door de buurt; hoofdzakelijk sociale - en belevingswaarden.

Tuindersbos, Lelystad

- Landbouwfunctie reeds aanwezig in het gebied, voedselbos kan bosrandstelsel versterken. Beheer door burgers (sociale waarde)

Warande, Lelystad

- Wijk in ontwikkeling. Gemakkelijk toegankelijk voor burgers, kan beheerd worden door bewoners.

Kansen voor grootschalige projecten in Flevoland liggen bij:

Landgoed Roggebotstaete

- Wens om een voedselbos te ontwikkelen is aanwezig. Met name focus op voedselproductie en ecologische waarden.
- Land beschikbaar, heeft kennis en geld nodig.

Noorderwold en Oosterwold Almere

- Gebied in ontwikkeling. Principes van het voedselbos sluiten aan bij de ambities voor het gebied.

Kennismarkt

Tijdens de kennismarkt gaven verschillende initiatieven een presentatie van hun mogelijkheden bij het verder brengen en ondersteunen van initiatieven bij eetbare natuur en eetbare natuurlandschappen. Hiertoe behoorden: Landschapsbeheer Flevoland, IVN Flevoland, CAH Vilentum, DWEL/Embergy, NMFF, Ontwikkelcentrum Stadslandbouw Almere, Urban Greeners Almere, Innoplant,

Verslag Inspiratiesessie Eetbare natuurlandschappen 13 januari 2015

Uitwisselen van leervragen, leemten in kennis

Een eerste inventarisatie van mogelijke problemen en oplossingen bij de ontwikkeling van een voedselbos zijn:

Hoge initiële kosten

- Introductie van (klein)vee dat in vroege stadia geld oplevert
- Aanplant van kruiden die in vroege stadia geld opleveren

Hoge arbeidskosten voor beheer

- Werkzaamheden uitgevoerd door maatschappelijke groepen, zoals scholieren, ex-gedetineerden, gehandicapten of buurtbewoners.

Ongewenst plukken van fruit en groenten

- Afsluiten van gebied gaat ten koste van beleving en sociale functies.
- Heffen van toegang
- Mandje meegeven en plukken toestaan. Bij uitgang fruit en groenten afwegen en laten betalen.

Kennis incompleet

- Community of practice opzetten
- Samenwerking aangaan met universiteiten (bijvoorbeeld WUR)
- Excursies naar reeds bestaande projecten zoals voedselbos Ketelbroek

Gebrek aan financiële middelen

- Mensen vragen te doneren en in ruil daarvoor een bepaalde hoeveelheid fruit en groente teruggeven zodra geoogst kan worden.
- Subsidies
- Landbouwbedrijven

...Andere mogelijke problemen?

- ... Hoe burgers/bedrijven enthousiast maken en houden?
- ...

Verslag Inspiratiesessie Eetbare natuurlandschappen 13 januari 2015

Tijdens de inspiratiesessie zijn na een uitgebreide inventarisatie onderstaande leervragen en leemten in kennis benoemd. Deze zijn meegegeven aan het leernetwerk Community of Practice om van antwoorden en kennis te voorzien.

Ecologie

behoefte voor maken vlekkenkaart Flevoland (potentie)
 behoefte voor maken vlekkenkaart Flevoland (stavaza nu)
 hoe groot is CO2-reductiepotentieel van korte voedselketen rond voedselbos
 meer info uitwisselen over versterken van ecologische waarden
 welke ecosysteemfuncties vervult een voedselbos en in welke mate
 hoe transformeer je bestaand groen naar voedselbos
 na hoeveel jaar is er sprake van balans / evenwicht
 hoe maak ik keuzen voor plekken als het gaat om biodiversiteit en gezondheid
 behoefte aan meer kennis delen over Flevolandse bodem *op relevante locaties*

Gezondheid & Welzijn

uitwerken van personalized food als kans
 hoe verbind je alle mensen die kennis hebben van ondernemen in gezonde planten?
 hoe verbind je voedselbossen en andere eetbare natuur aan gezondheid en welzijn van Flevolandse?
 hoe verbind je voedselbossen en eetbare natuur aan bevordering betere eet- en leefgewoonten?
 hoe gaan we het koken met producten uit voedselbossen ed. positioneren?

Ontwikkeling en beheer

wat zijn de kosten en benodigheden van beheer
 kennisbehoefte over procesaanpak voor beheer
 hoe kan de (ontwikkel)tijd tussen idee en aanleg het beste gefinancierd worden
 hoe plantgoed regelen
 welke vormen en financieel/juridische structuren passen in praktijk bij voedselbossen
 wat voor kapitaaluitwisselingen kunnen we gebruiken (kapitaal is meer dan geld)
 zijn voedselbossen openbare ruimte of afgesloten gebieden (met alleen excursies)
 hoe maak je kleinschalige voedselbossen economisch redabel? Pilot op Floriadeterrein?
 hoe ziet veel bredere toepassing eruit? Wat is nodig voor voedselsysteem op basis polycultuur?
 wat is economisch/werkgelegenheidspotentieel: verwerking, vermarkting, scholing
 hoe reduceer je de hoge initiële kosten, bijv. introductie kleinvee, aanplant kruiden?
 zijn arbeidskosten hoger voor onderhoud vanwege geen gebruik van landbouwmachines
 wat zijn de kansen voor crowdfunding en sharing ('t nieuwe delen)

Verslag Inspiratiesessie Eetbare natuurlandschappen 13 januari 2015

Productie & afzet van voedsel

wat zijn lekkerste dingen uit voedselbos? (Urban Greeners kunnen dit testen op festivals)
 wat zijn afzetmogelijkheden buiten de supermarkten
 hoe gaat de controle op de kwaliteit van het voedsel
 hoe garanderen dat 't voldoet aan de voedsel-warenwet
 wat zijn mogelijkheden voor oogsten dierlijk eiwit
 hoe maak je een interessante business-case van eetbare natuurlandschappen
 hoe benutten van kennis van bijv. Volkstuinders
 behoefte aan meer kennis over gewassen die passen bij flevolandse bodem
 hoe kan de commerciële afzet van oogst 't meest duurzaam worden georganiseerd
 productie en afzet op elkaar afstemmen (combineren, afzetmarkten bij elkaar creëren)
 maak een professionele voedselstrategie rond productie
 is afsluiting gebied nodig om tot hogere productie voor afzet te komen

Sociale betrokkenheid

hoe het sociale aspect in te zetten en ook voor de lange termijn te borgen
 hoe creer je draagvlak onder belangstellenden
 hoe kun je burgers motiveren
 hoe mobiliseren van vrijwilligers
 hoe hou je vrijwilligers enthousiast
 meer betrekken van groencolleges bij CoP
 hoe betrekken van allochtonen
 hoe gebruik maken van de multiculturaliteit van onze samenleving
 netwerken opbouwen: voor en door verschillende projecten
 communicatieplatform zijn en met elkaar doelen bereiken
 goede communicatie en samenwerking tussen verschillende voedselbossen in en om Almere
 kunnen we een landkaart maken van hulpvraag en hulpaanbod
 kunnen we een databank maken van alle kennis tot nu toe, die voor ieder toegankelijk is
 welke vorm van financiering / sponsoring is geschikt voor het voedselbos Weerwoud
 Fysieke uiting CoP mogelijk voedselbos waar alle 6 ambities meetlat worden vertegenwoordigd
 Voedselbos 'weerwoud' kan bijdragen aan naamsbekendheid, vanwege bereik Floriade-publiek
 hoe 'voedselbos' inbedden in grotere verhaal van 'samenleving in transitie'
 meer communicatie over de onderlinge deelprojecten
 gaat afsluiten van een gebied ten koste van beleving en sociale functies

Verslag Inspiratiesessie Eetbare natuurlandschappen 13 januari 2015

Beleving voedsel in
natuur

welke communicatie, en -vormen kunnen we inzetten om mensen nieuwsgierig te maken
 bewustmaken van wat er al is en komt
 volgende bijeenkomst aanplanten van Weerwoud
 helpen excursies naar projecten voor betere beleving van de kennis

PROVINCIE FLEVOLAND

